

UOT 82 (091)

MAHİRƏ İSMAYILOVA*

HÜRUFİ ŞAİRİ NƏSİMİ

Maqalədə görkəmli şair olan İmadəddin Nəsiminin həyatından, onun təqiblərə məruz qalmasından və ölümi ilə bağlı məlumat verən mənbələrdən bəhs edilir.

Görkəmli Azərbaycan tədqiqatçısı Həmid Arslı Nəsiminin Şamaxı şəhərində anadan olması haqqında məlumat verir. Buna istinad olaraq isə Fəzlullah Nəiminin "Vəsiyyətnamə" əsərini göstərir. Fəzlullah Nəimi adı çəkilən bu əsərdə İmadəddin Nəsimidən və onun atası Seyid Məhəmməddən bəhs edir. Hürufi şairləri sırasında birinci yerdə duran İmadəddin Nəsimi haqqında məlumatlara İbn Həcər əl-Əskalaninin "İnbaul Gümri bi-əbnail-umr" adlı əsərində, Tehran Universiteti Kitabxanası Fihristində Seyid Məhəmməd Mişkatın başçı kitabları adlı bir mənbədə, "Müşairü-süora", 1614-1615 ci illərdə qələmə alınmış "Ərafatül-əşiqin", 1665 ci ildə yazılmış "Lətaüfül-xəyal", Rzaquluxan Hidayətin təzkirəsi olan "Riyazül arifin" əsərində, Həqiqi təxəllüsü ilə şeirlər söyləyən Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşahın bir qəzəlində, Rəfinin "Bəşarətnamə" əsərində, Əbuəz Əhməd ibn Burhan İbrahim Sibr İbnül Əcəminin "Künüt-əz-zəhəb fi-tarix Hələb"ində, Ər-Təbbahun "İlamun Nubala"sında, Əlişir Nəvəinin Nəsimi haqqında yazdığı "Nəsimi ül-mahabbət" əsərində və başqa qaynaqlarda rast gəlmək olar.

Bütün bu məlumatlar Nəsiminin hürufilik istiqamətində yaradıcılığa başladığından sonra böyük təqiblərə məruz qalmasını, Hələb şəhərində dərisinin soyularaq edam edilməsini təsdiq edir.

Açar sözlər: İmadəddin Nəsimi, həyatı, tədqiqatlar, əsərlər, faktlar, nəticə.

Nəsiminin həyatı haqqında bir çox mənbələrdə məlumatlara rast gəlsək də hansının daha doğru olduğu məlum deyildir. Şairin həyatına dair yazılan bioqraf əsərlərə nəzər saldıqda onun doğum yeri və tarixi haqqında verilən məlumatlarda ziddiyyətlər görünür.

Azərbaycanın görkəmli tədqiqatçısı olan Akademik Həmid Arslı Nəsiminin doğum yerini Şirvan bölgəsindəki Şamaxı şəhərini göstərir. Həmid Arslı bu tədqiqatının əsası olmasını Fəzlullah Nəiminin "Vəsiyyətnamə" əsərinə istinad edərək sübut edir. Fəzlullah Nəiminin 1394-cü ildə Şirvanda həpsdə olarkən yazdığı "Vəsiyyətnamə"sində şairin özündən və atasından bəhs edilmişdir. Aydın olur ki, o Seyid Məhəmməd adlı bir şəxsin oğludur. Seyid Məhəmməd də hürufilərə yaxın bir şəxsiyyət olmuşdur.[1]

Nəsimi haqqında ən qədim məlumatlara onunla eyni dövrdə yaşamış olan İbn Həcər əl-Əskalaninin "İnbaul Gümri bi-əbnail-umr" adlı əsərində də rast gəlinir. Bu əsərdə Nəsiminin adı "Nəsimüddin ət-Təbrizi" kimi qeyd olunmuşdur. Elə bu səbəbdən də bəzi tədqiqatçılar onun Təbriz şəhərində, bəziləri isə "Nəsimi" təxəllüsünü əsas götürürək onun Bağdadın Nəsim adlı ərazisində dünyaya gəldiyini qeyd edirlər. Ancaq Nəsimi tədqiqatçılarından olan Gölpınarlı apardığı araşdırmalarında Bağdad ətrafında Nəsim adlı ərazinin mövcudluğunu və şairin Bağdatlı olması fikirlərini inkar edir.

Tehran Universiteti Kitabxanası Fihristində Seyid Məhəmməd Mişkatın başçı kitabları adlı bir mənbədə məlumat verilir ki, Nəsiminin atası dövrünün tanınmış adamlarından biri olmuş, Atəullah Herat Sultanıyyəsində və İxlasıyyə təkkəsində dərs demişdir. Atasının vəfatından sonra Nəsimi onun yerinə keçmiş bir müddət burada fəaliyyət göstərmişdir. Bu mənbədə Nəsimi "Mürəşimiddin Məhəmməd", "Nəsimiddin Əbu Səid" adı ilə xatırlanır, hətta onun Şahxəndan adında "julidəmi" ləqəbli qardaşı olduğu da qeyd olunur. Bu məlumata Lətifinin təzkirəsində də rast gəlinir. O təzkirəsində şairin Şah Xəndan adlı bir qardaşından danışır və onun 1426-cı ildə öldüyünü bildirir.[2, s.8] Lətif təzkirəsində Nəsiminin hürufiliyi qəbul etməmişdən əvvəl "Həzrət Şeyx Şibli'nin "cümleley fükarəsi"ndan olduğu haqqında da məlumat verir. Bu mənbənin məlumatına əsasən qeyd etmək olar ki, Nəsimi ilk öncə Şeyx Şiblinin daha sonra

Fəzlullah Nəiminin müridi olmuşdur. Nəsiminin bağlı olduğu Şiblinin, zamanında məşhur alimlərdən olan Şam, Qahirə, Trablusşam və Qüsdə olan Bədrəddin cə-Şibil olmadığı məlumdur. Nəsiminin doğum yerinin Şirax olması haqqında "Müşairü-süora"da, 1614-1615 ci illərdə qələmə alınmış "Ərafatül-əşiqin", 1665 ci ildə yazılmış "Lətaüfül-xəyal" və Rzaquluxan Hidayətin təzkirəsi olan "Riyazül arifin" əsərində də rast gəlinir. "Osmanlı müəllifləri" əsərində "Nusaybinli olduğu yazma bir divan zahirində görüldü" deyə qeyd edilmişdir. Şair haqqında verilən ən qədim mənbələrdən biri də Nəsiminin heyranı və tərəftarı olan, Fəzlullah yaradıcılığına da bağlanan, Həqiqi təxəllüsü ilə şeirlər söyləyən Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşah (1399-1467) bir qəzəldə şairin nəslə və Hələbdə öldürülməsi haqqında məlumat verir. Cahanşah bu qəzəldə Nəsimini Hələbi nisbəsiylə xatırlayır və ərəb olduğunu qeyd edir.[3, s.20]

Zatı Kadim xaricində dünya varlıklarının hamısı,

Nəyə baxarsan bax Hələbinin hikmətidir.

Dünya saltənəti və rəhbərliyi onundur,

Hərçənd özü ərəbdir, amma dünya və dünyadakıların lampasıdır. [3, s. 20]

Ancaq bunu da qeyd etməliyə ki, tarixə nəzər saldıqda XIV-XV əsrlərdə Hələb şəhərinin əhalisinin çox faizini ora köç etmiş türklərin təşkil etdiyini öyrənmiş oluruq. Bu da onu deməyə əsas verir ki, Nəsimi Hələbə köç etdikdən sonra ya düşmənlərdən qorunmaq üçün özüni ərəb olaraq tanıtmış, ya da Cahanşah şairin qəzəlindəki ifadələrə əsasən onun ərəb olduğu qənaətinə gəlmişdir.

Gərçi bu gün Nəsimiyəm, Haşimiyəm, Qureyşiyəm

Bundan uludur ayətüm, ayət-ü şəna şigəzəm. [5, s 40]

Nəsimi haqqında aparılan araşdırmalar içərisində ən mühim olanlardan biri də onun adının dəqiqləşdirilməsi olmuşdur. Çünki şair haqqında bir çox mənbələrdə müxtəlif adlarla məlumatlar verilmişdir.

Askalanın əsərlərində "Nəsimiddin", Lətifin təzkirələrində "Əbülmənaif Seyid İmadəddin", Kürkcüoğlu araşdırmalarında "Əli Müslihiddin", hürufi yazarlarından Əmir Qiyasəddinin "İstivnamə" əsərində "Seyidi Səidi Səhid Əmir Seyid İmadəddin Nəsimi", Bursalı Mehmet Tahir "Ömər İmadüddin", hətta başqa bir mənbədə "Cəlaləddin", "Əmir Seyid Ömər Nəsimi", "Nəsimi Hüseyniyi Şirazi" kimi adlarla da adlandırılmışdır. Hacı Mirza Həsən Hüseyniyi Fəssai "Fərsnamei Nasiri" əsərində adı Nəsimi Şirazi, təxəllüsü İmadəddindir deyə bəhs edər. (6) XV əsrdə yaşamış İbnül-İmad əl-Hənbəli də əsərlərində Nəsimini "Nəsimüddin" adı ilə təqdim edir. Qaynaq olaraq da Nəsiminin çağdaşı olan İbn Həcərin əsərini göstərir. Nəsimi haqqında məlumat verən ən qədim əsərlərdən biri də "Məcəlüsül-Uşşak" əsərində ki, burada da şairin adı "İmadüddün" adıyla xatırlanmışdır.[3] Bununla başlıca səbəblərdən biri şairin şeirlərini Nəsimi, Haşimi, Seyid, Hüseyni, Əli, İmad təxəllüsləri ilə yazmasıyla bağlıdır. Çağdaş ədəbiyyat isə bu adların ən doğğun olanından istifadə edərək şairi İmadəddin Nəsimi adı ilə oxuculara təqdim edir.

Nəsiminin tələbələri içərisində adı çəkilənlərdən biri də Rəfidir. Rəfi Nəsimi tərəfindən Hürufiliyi yaymaq üçün Anadoluya göndürülməsi "Bəşarətnamə" əsərində qeyd edilir. Nəsiminin hürufiliyi yaymaq istəyi müəllimi Fəzlullah Nəiminin 1393-1394 cü illərdə Naxçıvanda Əlincə qalada edam edilməsindən sonra daha da ciddiləşdi. Nəsimi də hürufiliyi yaymaq üçün Bağdad, Baki, Şirvan şəhərlərinə gedir. Lətifinin qeydlərinə əsasən Murad xan Qazinin dövründə Anadoluya gəlmiş və bir müddət burada yaşamışdır.

XVII əsr şair və mütəəssəvlərdən olan Qayı Sunullahın nəql etdiyinə görə Nəsimi Hacı Bayram Vəlinin yanına getmiş ancaq dərvişlərdən biri onun tanrılıq iddiasında olduğunu söylədikdən sonra Hacı Bayram Vəli bu görüşməni qəbul etməmişdir. Daha sonralar şair Sivas,

Tokat, Maraş şəhərlərində olmuş, az müddət ərzində buraları tərk edib Hələb şəhərinə getmişdir. Onun Hələbdə edam edilməsi haqqında bir çox rəvayətlər vardır. XIX əsr müəlliflərindən Rza-qulu xan Hidayət "Riyazül Arifin" adlı təzki-rəsində Nəsiminin edam edilməsi tarixini 1433-1434-cü il olaraq göstərir. Bəzi müəlliflərin əsərlərində Hələbdə, bəzilərində isə Şiraz şəhərində edam olunduğu qeyd edilir. 1895-1896 cı illərdə nəşr edilən "Farsnamei Nasiri" əsərində də Nəsiminin ölüm tarixi 1436-1437 olaraq göstərilir. 1479-cu ildə vəfat etmiş Əbuzər Əhməd ibn Burhan İbrahim Sibt İbnül Əcəminin "Künüz-əz-zəhəb fi-tarixi Hələb"ində və Tabbahn "İlamun Nubla"ında Nəsiminin ölüm tarixi verilmir. "Künüz-əz-zəhəb" əsərində deyilir ki, zındıq Əli on Nəsiminin qətlə əmrir Yaşbək ibn Abdulla əl-Yusifinin vaxtında olub.

Ona qarşı ittiham Hələbin ədalət sarayında şeyx ibn Xotibin, Şeyx İzzuddinın naibi Şəmsəddin ibn Əminidin, qazılar qazısı İbnül Xaziq adıyla tanınan Şihabüddin hüzurunda irsli sürülüb. Ancaq Məmlük sultanı Əl-Müəyyəd zamanında Əmir Yaşbəkin Şam naibiyi vaxtında (1415-1419) öldürüldüyü yazılırdı. Nəsiminin müasiri İbn Həcər əl-Əskalaninin "İnbəül Qumr bi-Ənbəil-Umr"nda isə Nəsiminin öldürülməsindən və (1417-1419) illərin hadisələrindən ayrı-ayrı bəhs edilir. Nəsiminin tələbəsi olan Rəfinin "Bəşarətnamə" əsərində Nəsimi haqqında məlumat verilməşəydi onun 1417-ci ildə edam edildiyini qəbul etmək olardı. Rəfi "Bəşarətnamə"ni 1408-1409-cu ildə tamamlamış və əsərdə qeyd etmişdir:

Ol Nəsimi rəhməti-Fəzli Huda
Ol İmadüddin sırrı Murtaza
Canu tən gözüylə görün adəmi
Ol şəhidi eşqi Fazlı zül çələ
Bəndu zindanlarda oldu mahu sal
Ol Məsiha vəş səyahət eyləyən
Erişib hər yerdə haqqı söyləyən
Ol bələdan ahu efqan etməyən
Kütbü aləm pişuvayı əhli din
Sərvəri afakı əmrül-möminin [7]

Burdan da aydın olur ki, Nəsimi bu əsər yazıldıqdan öncə yəni 1404-1405 ci illər də edam edilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq XVI əsrdə yazılan "Məcalisül-Uşşak" əsərində də Nəsiminin ölüm tarixi 1404-1405 ci il olaraq göstərilir. Nəsiminin Hələbdə xüsusilə oradakı türklər arasında geniş bir tərəfdar kütləsi yaratdığı üçün Askalani tərəfindən təqib olunurdu. Hürufi şeyxi Nesimüddin əl-Təbrizinin tərəfdarlarının artması səbəbindən Müəyyədiyə dövləti zamanında sultan tərəfindən edam edilməsi əmri verilmiş, boynu vurulmuş və dərisi soyularaq asılmışdır.

"Künüz-əz-zəhəb"də Nəsiminin edamına qədərki vaxt müddətində baş verən hadisələrin məlumatı daha dəqiq vermişdir. Bu mənbədə qeyd olunur ki, Əmir Yaşbək zamanında İbn Şanakçı əl-Hənəfi "sözləri bəzi ağılsızları yoldan çıxardığı və bunlarında onun zındıqlıq iddialarına uyduqları"ni səbəb götürərək Nəsimiyə hökm açılır. Məhkəmə İbn Xotibün Nəsiriyə, Şəmsəddin ibn Əminüddövlə, Şeyx İzzəddin, Kadil Kuzat Fəthüddin Maliki və İbni Hazuk olaraq tanınan Kadil Kuzat Şəhabəddin Hanbəlının hüzurunda toplanırlar. Naib Yaşbək ittiham irəli sürən İbn Şanakçıya iddialarını təsdiq etməsini, əks təqdirdə onu öldürəcəyini söyləyir. Bu zaman İbn Şanakçı ittihamdan boyun qaçırır. Nəsimi isə bu vaxt onun haqqında deyilən ittihamları rədd edir və şahadət götürür, başqa bir söz söyləmir. Şeyx Şəhabəddin onun zındıq olduğunu, tövbəsinin qəbul edilməyib qətl edilməsinin vacib olduğunu deyir. Kadil Kuzat Malik buna etiraz edir və Şəhabəddinə edam fitvasını öz xəttinlə yazma bilərəmmi sualını verir. O da yazma bilərəm deyib fitvanı yazıb imzalayır. Ancaq orda olanlar bu fitvaya qoşulmurlar. Kadil Kuzat Malik Şəhabəddinə digər üləmanın onunla həmfikir olmadığını, bu vəziyyətdə Nəsiminin onun sözüylə öldürməyəcəyini söyləyir. Yaşbək də sultanın fərmanını göstərərək Nəsimini

öldürməyəcəyini özünə sadəcə təhqiqat etməsinin əmr edildiyini bildirir. Məhkəmə dağlır və Nəsimi zindana atılır. Müəyyəddin Nəsiminin dərisinin soyulması və Hələbdə yeddi gün saxlanılması və sonrada bədənin kəsilib Duldadır oğlu Əli boyu, qardaşı Nəsirüddin və Karayul-tuq Osmanla göndərilməsini əmr edən fərman gəldiyində əmri yerinə yetirir. (Ət-təbbah 1925). Nəsiminin ölümü haqqında məlumat verənlərdən biri də türk alimi Əbdülbaqi Gölpınarıdır. Onun "İslam ensklopediyası"nda dərc olunmuş "Nəsimi" adlı məqaləsində bu haqqda geniş məlumat verilir. Məqalədə qeyd edilir ki, Nəsiminin məhkəməsi və qətl məmlük sultanı Əl-Müəyyəd Seyfəddin Şeyxin hakimiyyəti (1412-1421) və Hələb valisi Yaşbək ibn Abdullah əl-Yusifinin dövründə (1414-1424) olub. Lakin şairin qətl barəsində sərəncamın kimin verdiyi məlum deyil. Bu məlumatla nəzər saldıqda görürük ki, Əbdülbaqi Gölpınarıda "Künüz-əz-zəhəb" əsərində qaynaqlanaraq bu məlumatları qeyd etmişdir.

Ərəb alimlərindən İbn Həcər əl-Asqalani "İnbə ul Gümri bi Ənbəil-Umri", Şəmsəddin əs-Səxavi "Əd-Daul-Ləmi li əhl əl-Qam ət-təsi" və İbn əl-İmad əl-Hənəbi "Şəzərət əz-zəhəb fi əxbər mən zəhəb" əsərində Nəsimi haqqında bir çox məlumatlar vermişlər. Bu əsərlərdə qeyd olunur ki, Hələbdə yaşayın Şeyx Nəsiməddin Tabrizi hürufiyə məzhəbinin şeyxi idi. Hələbdə onun başını kəşib çarxına çəkib dərisini soydular.

Dahi özbək şairi Əlişir Nəvai Nəsimi haqqında yazdığı "Nəsimül-məhəbbət" əsərində Nəsiminin soyularkən bədhətən dediyi misraları bu cür qeyd edir.

Ey Nəsimi çün müyəssər boldi iqbali-vüsəl

Qoy dərimi soysa, soysun bu nəlid qəssablar [8]

Hər kəs tərəfindən əzbər bilinən aşağıdakı bu misralara əsərdə rast gəlmirik.

Zahidin bir barmağın kəssən dönüb haqdan qaçar

Gör bu miskin şairi sər-pa soyarlar ağırımız [4]

Əlişir Nəvai yaradıcılıqla məşğul olanda Nəsiminin ölüm tarixindən əlli il keçmişdir. O qədər də uzun zaman keçməməsinə nəzərə alsaq demək olar ki, bu özbək şairin verdiyi məlumat daha dəqiq fakt olaraq dəyərləndirilir.

Bütün bu mənbələri, aparılan tədqiqatları və tədqiqatçıların çox saylı fikirlərini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, Nəsiminin doğum tarixi dəqiq olmasa da onun türk nəslili bir şair olması, hürufilik yönümlü yaradıcılığına görə təqib edilməsi və Hələb şəhərində dərisinin soyularaq edam edilməsi faktları öz təsdiqini tapmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Həmid A. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı: Gənclik, 1998, 732 s.
2. İmadəddin N. Mən bu cahana sığmazam. Bakı: Gənclik, 1991, 384 s.
3. İmadəddin N. Farsca divanı. İstanbul: Kurtuba kitab, 2013, 352 s.
4. İmadəddin N. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II c. Bakı: Şərq-Qərb, 2013, 348s.
5. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri/ Seyyit Nesimi. Ankara: 2006, 368 s.
6. <https://www.yumpu.com/tr/document/view/5971890/schitler-sahi-seyyid-nesimi-bachibouzouck-page-daccueil>
7. <http://edebiyyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/1612-azerbaycan-seirinin-qerib-schifeleri>
8. https://525.az/site/?name=xeber&news_id=114510#gsc.tab=0

*AMEA Nəxçevan Bölməsinin dissertantı
i.mahire@bk.ru

Mahiry İsmaylova**HURUFI POET NASIMI**

The paper considers sources that give information about the prominent poet Imadedin Nasimi, how he lived, was persecuted and died.

Famous Azerbaijani researcher Hamid Arasly reports that Nasimi was born in the city of Şamaxı. However, he relies on the work "Testament" of Fazlullah Naimi. In this book, Fazlullah Naimi mentions Imadedin Nasimi and his father, Seyid Mohammad. Information about Imadedin Nasimi, who ranks first among the Hurufi poets, can be found in the work entitled "İnbay-l Gumn bi-abnail-umr" by Ibn Hajar al-Askalani, in the source listed in the catalog of the Tehran University library as "books, donated by Seyid Mohammad Mishkat", in the work "Arafatul-Ashikin" written in 1614-1615, "Letaful-hayal", written in 1665, in the work "Riyazul Arifin", a refutation of Rzagulukhan Hidayat, in a ghazal by Jahanshah, the ruler of Garagoyunlu dynasty, who wrote poems under a pen-name Hagigi, in the work "Good Message" by Rafi, in the book "Kynuz-az-Zahab fi-tarikh Khalab" by Abuzar Ahmed ibn Burhan Ibrahim Sibt Ibnul Ajami, in "İlamun Nubela" by At-Tabbakh, in the work about Nasimi "Nasaim ul-mahabbat", written by Alisher Navoi and other sources.

All this information confirms that Nasimi was severely persecuted after he began working for the hurufism movement; he was executed by excoriation in the city of Aleppo.

Keywords: *Imadeddin Nasimi, life, research, works, conclusion.*

Махирә Исмайллова**ХУРУФИТСКИЙ ПОЭТ НАСИМИ**

В статье рассмотрены источники, дающие сведения о том, как жил, подвергался преследованиям и умер видный поэт Имадеддин Насими.

Известный азербайджанский исследователь Хамид Арасли сообщает, что Насими родился в городе Шамахи. При этом он опирается на труд «Завещание» Фазлуллаха Наими. В данной книге Фазлуллах Наими упоминает Имадеддина Насими и его отца Сеида Мухаммеда. Сведения об Имадеддине Насими, который занимает первое место в ряду хуруфитских поэтов, можно встретить в труде под названием «Инбау-л Гумр би-абнаил-умр» Ибн Хаджара аль-Аскалани, в источнике, указанном в каталоге библиотеки Тегеранского университета как «книги, пожертвованные Сеидом Мухаммедом Мишкатом», в труде «Арафатул-ашикин», написанном в 1614-1615 годах, «Летауфул-хаял», написанном в 1665 году, в труде «Риязул арифин», являющемся опровержением Рзакулухана Хидаята, в газели правителя Гарагоюнлу Джуханшаха, который писал стихи под псевдонимом Хагиги, в труде «Добрая весть» Рафи, в книге «Кюнуз-аз-захаб фи-тарих Халаб» Абузара Ахмеда ибн Бурхан Ибрагим Сибт Ибньюль Аджеми, в «Иламун Нубела» Ат-Таббаха, в труде о Насими «Насайм уль-махаббат», написанном Алишером Навои и в других источниках.

Все эти сведения подтверждают, что Насими подвергался сильным преследованиям после того, как он начал работать в направлении хуруфизма, он был казнен посредством сдирания кожи в городе Алеппо.

Ключевые слова: *Имадеддин Насими, жизнь, исследование, труды, вывод.*

(Filologiya üzrə elmlər doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: *İlkin variant 13.04.2019*
Son variant 16.05.2019